

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Gabriela Borowskiego, pt. "A autonarrativa ficcional no Brasil: identidade moderna e cultura auditiva (o caso Machado de Assis) ("Powieściowa autonarracja w Brazylii: tożsamość nowoczesna a kultura audytywna (przypadek Machado de Assis)

Na wstępie wypada podkreślić dwa ważne, sygnalizowane już samym tytułem, aspekty rozprawy doktorskiej mgra Gabriela Borowskiego, które pozwalają uznać ją za nowatorskie w perspektywie polskiego literaturoznawstwa spojrzenie na literaturę brazylijską i jej kulturowe konteksty. Po pierwsze, wybór dzieła Machado de Assisa, wybór odważny, zważywszy jak monumentalne to dzieło w tym czym jest i tym "co pracą wieków na tem urosło" (by przywołać słowa C. Norwida), przedstawia się jako nadrabianie zaległości polskiej brazylianistyki, sporadycznie tylko poświęcającej mu uwagę, co dziwić może w przypadku pisarza o randze jednego z najwybitniejszych w literaturze światowej końca XIX wieku. Już nie mówiąc o tym, że Machado de Assis powinien być bliski również i przez to nad Wisłą, że nie obca była mu literatura polska, czego dowodem jego przekład ballady „Alpuhary” z *Konrada Wallendroda* Adama Mickiewicza, a także zaangażowanie w sprawę polską w okresie Powstania Styczniowego (zob. wiersz "Polonia" napisany w 1864 roku). Tytuł pracy sygnalizuje ponadto ujęcie historyczno i teoretycznoliterackie, a także kulturoznawcze, pozwalające odczytać przemiany techniki narracyjnej brazylijskiej powieści w perspektywie przemian kulturowych i vice versa, w przełomowym dla nich okresie końca XIX wieku.

Kluczowe kategorie teoretyczne rozprawy (tożsamość, oralność) są w pierwszych dwóch rozdziałach rozprawy nie tylko przedstawione i zdefiniowane, ale bez przesady można powiedzieć – wypracowane. Autor, odwołując się do najbardziej reprezentatywnych koncepcji teoretycznych, dokonuje ich konfrontacji, nierzadko podejmuje dyskusję, uwydatnia antynomie, co pozwala z jednej strony uściślić te kategorie dla potrzeb analizy wybranych dzieł literackich, a z drugiej ukazać ich szerokie spektrum kulturowe .

I tak, w rozdziale pierwszym, poświęconym tożsamości nowoczesnej i reprezentacji jej doświadczenia w literaturze, różnorodne wizje nowoczesności, a także kategorie jej opisu (Ch. Taylor, A. Giddens) zostają odniesione do kategorii antropologicznych (C. Geertz) i kategorii sytuacji i techniki narracyjnej wg F. Stanzla, co pozwala na przyjęcie dwóch modeli autointerpretacji podmiotu (perspektywy zewnętrznej i wewnętrznej), stanowiących istotny punkt odniesienia w definicji i analizie autonarracji. Interesujące i owocne interpretacyjnie jest rozróżnienie pomiędzy kategoriami autofikcji i autonarracji. Ta ostatnia zostaje uznana za bardziej odpowiednią do analizy nowoczesnej fikcji brazylijskiej, jakkolwiek gdy dochodzi do analizy pod tym kątem jednego z najwybitniejszych jej przykładów, obie kategorie wydają się autorowi niewystarczające. Konkluzja, iż swoistość prozy brazylijskiej wymaga rewizji i relatywizacji instrumentów zapożyczonych z innych rzeczywistości kulturowych, ogólnie słuszna, w tym wypadku mogłaby, moim zdaniem, zostać jeszcze szerzej uzasadniona.

Rozdział drugi przedstawia bogaty zestaw stanowisk odnośnie związków między oralnością i literaturą pisaną, w oparciu o najbardziej reprezentacyjne prace w tej dziedzinie badań, co pozwala na uchwycenie złożoności zagadnienia zarówno w perspektywie teoretycznej, jak i historycznej. Zostaje wyszczególniona, w zgodzie z ważnym nurtem brazylijskiej krytyki literackiej (A. Candido, L. Costa Lima, J.C. De Castro Rocha), kategoria "audytywności" jako rodzaj oralności szczególnie użyteczny w analizie literatury brazylijskiej, w tym prozy Machado de Assisa. Rozróżnienie pomiędzy pojęciem oralności i audytywności zwraca uwagę na taki typ perswazji właściwy temu ostatniemu, który prowadzi do umocnienia dystansu między odbiorcą a nadawcą, manipulatorem tekstualnym występującym z pozycji władzy. Stosowanie tak rozumianego modelu audytywności może prowadzić do pewnych przejawów interpretacyjnych zważywszy jego podatność na ideologizację, czego jednak Autorowi rozprawy udaje się uniknąć. Jest on bowiem nie tylko świadom złożoności problemu, roli "gry" w realacji autor-narrator-odbiorca, ale i doskonale zorientowany w wielogłosowym charakterze krytyki brazylijskiej, włącznie z jej najnowszymi osiągnięciami, uwzględniającym nawet rozpoczęte w bieżącym roku badania w tym zakresie na Universidade de São Paulo.

Rozdział trzeci poświęcony jest przemianom systemu literatury brazylijskiej w XIX wieku w kontekście przemian społecznych i kulturowych, słusznie podkreślający

wagę takich zjawisk jak m.in. pojawienie się i rozkwit powieści w odcinkach, czy znaczne postępy w upowszechnianiu książki mimo wysokiego stopnia analfabetyzmu. Jakkolwiek Autor koncentruje się na przemianach systemu literackiego z punktu widzenia związku powieściowych technik narracyjnych z formami komunikacji ustnej, rozdział ten uwzględnia też inne aspekty i jest zwięzłym, a zarazem obejmującym szeroką gamę zjawisk wprowadzeniem do historii powieści brazylijskiej XIX wieku. Wydaje się jedynie, iż warto byłoby uwzględnić rolę tradycji sternowskiej w rozwoju brazylijskiej prozy (w tym u autora *Memórias póstumas de Brás Cubas*), w stopniu odpowiadającym jej znaczeniu. Przechodząc do projektu estetycznego i poetyki prozy Machado de Assisa. Autor zwraca uwagę na ich związki z kontekstem historycznym i lokalnymi uwarunkowaniami, uwzględniając wyróżniające się głosy krytyki brazylijskiej. Konteksty implikują, ale pisarz wybiera i wypracowuje swą własną poetykę i styl, w tym wypadku dystansujący się wobec autorów współczesnych i prekursorski wobec brazylijskiej awangardy XX wieku. Istotne elementy tego stylu to "skupienie na tym, co bliskie, lokalne i szczegółowe", "nastawienie na świat dźwięków" oraz "poszukiwanie bliskości z odbiorcą".

Ostatnie dwa rozdziały rozprawy poświęcone są analizie powieści Machado de Assisa. W analizie zachowany zostaje porządek chronologiczny i powszechnie przyjęty podział na dwie fazy, wczesną i dojrzałą, przy czym krytyczny wkład rozprawy polega na próbie uchwycenia ciągłości oraz kierunku przemian i ewolucji projektu literackiego autora *Dom Casmurro*.

Analiza pierwszej fazy ukazuje w przekonujący sposób stopniowe odchodzenie od tradycyjnego modelu narratora osobowego, gawędziarza formami swego dyskursu nawiązującego kontakt, prowadzącego grę z odbiorcą, a zarazem rosnące znaczenie form uwydatniających piśmienny charakter powieści.

Piąty i ostatni rozdział skupia się na analizie dwóch powieści "okresu dojrzałego": *Memórias póstumas de Brás Cubas* (1880/1) e *Dom Casmurro* (1899). W pierwszej z nich dokonuje się zwrot do autonarracji osobowej, eksploatującej mechanizmy komunikacji ustnej i eksponującej zarazem materialny charakter tekstu książki. Nie pomijając dwóch innych powieści powstałych w tym okresie, Autor przechodzi do analizy powieści uznanej za jedną z najwybitniejszych i najistotniejszych w procesie rozwoju tego gatunku literackiego w Brazylii. *Dom Casmurro* poddany zostaje

gruntownej analizie w zakresie wyznaczonym przez kategorie oralności i piśmienności i ich wzajemne relacje we wcześniej zarysowanym procesie przemian. Analiza zwraca uwagę na takie cechy autonarracji jak jej wielowarstwowość, strategia pozorowanej prowizoryczności opowieści narratora osobowego, jego gry z czytelnikiem i stosowanie mechanizmów wymagające od niego "odpowiedzialności za rozwój wydarzeń przedstawionych w powieści". Na zakończenie omówione zostają dwie różne możliwości odczytań powieści: jedno, przyjmujące za dobrą monetę punkt widzenia narratora; drugie, wymagające dekonstrukcji jego perswazyjnej strategii poprzez interpretację zdolną uchwycić utajoną prawdę tekstualnej i typograficznej konstrukcji. Uchwycenie tych dwóch poziomów możliwego odczytania, odpowiadających dwóm wamiarom dzieła (tekstualnemu i oralnemu) oraz dwóm modelom tożsamości (przednowoczesnej i nowoczesnej), to propozycja interpretacyjna określająca na nowo, a zarazem w intensywnym dialogu z tradycją badawczą, nowoczesność i prekursorski charakter *Dom Casmurro* w rozwoju brazylijskiej powieści, ale też jego nowoczesność i oryginalność w perspektywie szeroko rozumianej ewolucji powieści.

Rozprawa, która stawia sobie za cel eksplorację wymiaru oralnego literatury pisanej, a w szczególności zwrócenie uwagi na jej aspekt audytywny jako nieodłączną cechę społecznej i kulturalnej rzeczywistości Brazylii (s. 13), dowodzi jak bardzo kategoria ta odpowiada specyficie literatury brazylijskiej XIX wieku, i jak bardzo może być użyteczna w analizie zarówno jej poszczególnych dzieł, jak i procesów historycznoliterackich. Konstatacja i dokumentacja wagi oralności w dziele Machado de Assisa, a także wybitnych twórców powieści brazylijskiej XX wieku, jak Graciliano Ramos i João Guimarães Rosa, a zarazem przyznanie opcji na rzecz konkretnego, tego co bliskie i lokalne, tak widocznej u autora *Dom Casmurro*, rangi *differentia specifica* nowoczesnej literatury brazylijskiej, prowadzi Autora rozprawy do inspirującej i dobrze uzasadnionej propozycji uznania tego modelu brazylijskiej nowoczesności jako alternatywnego wobec modelu europejskiego. Model ten, w zaraniu europejskiej nowoczesności charakteryzowały bowiem, co zostaje podkreślone, tendencje przeciwne, (s. 203-204).

Trudno w krótkiej recenzji uwzględnić całe bogactwo zawartych w przedstawionej rozprawie spostrzeżeń, teoretycznej refleksji, interpretacyjnych rozstrzygnięć i sugestii. Podkreślić jednak należy, że wypracowane ze znajomością jakże bogatego dorobku krytyki literackiej i recepcji dzieła Machado de Assisa, w

dialogu z jej najbardziej reprezentatywnymi przedstawicielami, zdomowieniem w literaturze, kulturze Brazylii i języku portugalskim, a przy tym z zachowaniem własnego punktu widzenia, włączają się w brazylianistyczną dyskusję w kwestiach pierwszej wagi – na wysokim merytorycznym poziomie. Dlatego też, uznając pracę mgra Gabriela Borowskiego jako odpowiadającą wymaganiom stawianym pracom doktorskim, uważam iż zasługuje ona na wyróżnienie.

Henryk Siewierski

Prof. Dr. Henryk Siewierski
Departamento de Teoria Literária e Literaturas
Universidade de Brasília
Campus Universitário Darcy Ribeiro
ICC Ala Sul
70.910-900 Brasília-DF, Brasil

E-mail: hsbrasil@hotmai.com

